

השיעור השבועי

גליון מספר 364

הרב המקדים: הגה"צ רבי אלימלך בידרמן שליט"א מגיד מישורים

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית"כ הזידים ומשודר דרך הליווי והרדיו ובקוויס רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זיע"א

כתב וערך השיעור:

הרב דכיר פריץ שליט"א

ר"ת	יציאה	כניסה	ירושלים
19:42	19:00	18:10	תל אביב
19:39	18:57	18:08	חיפה
19:40	18:58	18:09	באר שבע
19:41	18:59	18:10	

וילך | ו' תשרי תשפ"ג

להפצת עלונים באזור מגוריך
התקשר: 0506-730-831

הלכות יום הכיפורים

שנה טובה!
והתיקוה!

פיקוח נפש דוחה שבת. חולה האוכל בכיפור אינו מקדש. חולה האוכל בכיפור מברך ברכות הנהנין, ואומר "יעלה ויבוא" בברכת המזון. חולה יאכל כהרגלו בלי דבר מר. אם איסור התענית הוא בהנאת גרונו או בהנאת מעיו. כדור 'קלי-צום'. טבילה במקוה בערב כיפור. דברים שבקדושה במקוה, באמבטיה פרטית. מדיני הוידי בערב כיפור

ערוך על פי שיעור מיוחד של מרן הראשון לציון שליט"א מהימים האחרונים

וחי בהם

ד. אמר רב יהודה בשם שמואל, אילו הייתי במחיצת אותם תנאים שנשאלו מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת, הייתי אומר שהלימוד שלי עדיף משלחם, שנאמר (ויקרא יח, ה) "וְשִׁמְרֶתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה אִתְּם הָאָדָם וְחַי בָּהֶם", "וחי בהם" ולא שימות בהם, מכאן שפיקוח נפש דוחה את כל המצוות. ובגמרא שם שיבחו את דרשת שמואל, שהיא היחידה שאין עליה דחיה. אלא שבספרא (אות קלה) דרשו מפסוק זה דרשה אחרת, שעל ידי קיום המצוות זוכה לחיות לא רק בעולם הזה, שהרי סוף כל אדם למיתה, אלא "וחי בהם", חיי נצח לעולם הבא. וכן הוא בתרגום יונתן בן עוזיאל, ובפירוש רש"י על התורה (שם). וכתב מרן השלחן ערוך (סימן שכח סעיף ב) בזו הלשון: מי שיש לו חולי של סכנה, מצוה לחלל עליו את השבת, והזריו הרי זה משובה, והשואל הרי זה שופך דמים. ע"כ. ומה שכתב מרן "מצוה" לחלל עליו שבת, ולא רק שמותר לחלל עליו שבת, כנראה הכוונה למצוות "לא תעמד על דם רֵעֶךָ" (ויקרא יט, טז).

למה לי קרא

ה. לכאורה קשה, למה צריכים ללמוד מהפסוקים שפיקוח נפש דוחה שבת, הלא נוכל ללמוד דין זה ממה שאין השבת בכלל שלשת העבירות החמורות, עבודה זרה גילוי ערויות ושפיכות דמים, שנאמר עליהם דין 'יהרג ואל יעבור' (סנהדרין עד). ובאמת שבספר תוספת יום הכפורים (יומא פה). כתב, שמה שחיפשו בגמרא פסוק ללמוד ממנו שפיקוח נפש דוחה את השבת, היינו לספק פיקוח נפש, אבל לפיקוח נפש ודאי, אין הכי נמי, לא צריך פסוק, כי זה נלמד מסברא, ו'למה לי קרא סברא הוא'. ויש מי שכתב לתרץ, שהרי איסור חילול שבת הוא חמור ביותר, וכתב הרמב"ם (פ"ב מהל' עירובין ה"טז): ישראל שהוא מחלל שבת בפרהסיא או שהוא עובד עבודה זרה הרי הוא כגוי לכל דבריו. ומגע מחלל שבת ביין כמגע גוי. ואם כך הייתי אומר שדין המחלל שבת כדין העובד עבודה זרה שיהרג ואל יעבור. לכן צריך פסוק לומר לנו שפיקוח נפש דוחה שבת.

מחלל שבת להכעיס

ו. אבל לפי תירוץ זה עדיין צריך להבין, כי אף ששבת חמורה כל כך, מכל מקום אינה בכלל שלשת העבירות שאמרו עליהם שיהרג ואל יעבור, ובפרט לפי מה שכתב בספר שרשי הים על הרמב"ם (ה"א עמוד מ), שלא שייך לומר על מחלל שבת שדינו כגוי והרי הוא ככופר בעיקר, אלא במחלל שבת להכעיס במזיד, אבל כאן הוא מחלל את השבת משום פיקוח נפש, ואין דינו כגוי, ואם כן אין הוה אמינא לדמותו לעובד עבודה זרה. ואמנם יש ליישב על כל פנים לשיטת התוס' (ע"ז כז, ד"ה יבול) והרא"ש (שם פ"ב ס' ט) שכתבו שאף בשאר מצוות רשאי להחמיר על עצמו ליהרג ולא לעבור, והביאו ראיה לזה מהירושלמי (שביעית פ"ד

מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת

א. בגמרא (יומא פה). מובא על רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה שהיו מהלכים בדרך, ולוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה היו מהלכים אחריהם, ונשאלה בפניהם השאלה, מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת. נענה רבי ישמעאל ואמר, נאמר בתורה (שמות כב, א) "אם בַּמְחֻקֶּת יִפְצֵא הַגָּבַב וְהָפָה נְמוֹת אֵין לוֹ דָמַיִם", ומה הגב הבא במחותרת שספק בא לגנוב ממון וספק בא לרצוח נפשות, ניתנה רשות לבעל הבית להציל עצמו ולהורגו, למרות שהעובר על איסור רציחה מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, אבל מותר לו להציל עצמו מספק פיקוח נפש, ואם כן קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת.

רבי עקיבא ורבי אלעזר

ב. כמשיכה הגמרא, נענה רבי עקיבא ואמר, נאמר בתורה (שמות כא, יד) "וְכִי יִזְדַּ אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְעֶרְוָה, מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֶנּוּ לְמוֹת", כלומר שההורג את חברו במזיד חייב מיתה, ואף אם הוא כהן שבא לעבוד במקדש, תיקחנו משם להמיתו. ואמנם אם כבר התחיל בעבודה, ממתנים לו עד שישלים אותה, שנאמר "מעם מזבחי", ולא "מעל מזבחי". ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, לא שנו אלא כשבאים להמיתו על שרצח במזיד, אבל אם רוצים להחיות על ידו, כגון שיש אדם שנידון בבית דין למיתה והכהן יודע ללמוד עליו זכות, אפילו "מעל מזבחי", כלומר אפילו כשהוא באמצע העבודה, מפסיק והולך לבית הדין להעיד. ומה עדותו של אותו כהן שיש בה ספק אם תועיל להציל את חברו, דוחה את מצות העבודה בבית המקדש, למרות שהיא מצוה חמורה ביותר שדוחה את השבת, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת. נענה רבי אלעזר ואמר, ומה מילה שהיא תיקונו של אבר אחד מתוך מאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם דוחה את השבת, קל וחומר לפיקוח נפש של כל גופו, שידחה את השבת.

דרשות תנאים נוספים

ג. הגמרא שם מביאה בשם הברייתא שיטות נוספות למקור הדין שפיקוח נפש דוחה את השבת. רבי יוסי בן רבי יהודה אומר, נאמר (שמות לא, ג) "אֶף אֶת שִׁבְתֵּי תִשְׁמְרוּ", והיינו אומרים שהחובב לשמור את השבתות הוא בכל אופן שיהיה, אפילו במקום פיקוח נפש. תלמוד לומר "אך", למעט מקרים של פיקוח נפש שדוחים את השבת. רבי יונתן בן יוסף אומר, נאמר (שמות לא, יד) "וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הַשְּׁבִתָּה כִּי קֹדֶשׁ הִיא לְכֶם", היא מסורה בידיכם ולא אתם מסורים בידה. רבי שמעון בן מנסיא אומר, נאמר (שמות לא, טז) "וְיִשְׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשְּׁבִתָּה לְעִשׂוֹת אֶת הַשְּׁבִתָּה", אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

לתגובות וכן לקבלת הגיליון במייל: d95872@gmail.com

השיעור מוקדש להצלחת רבי גרשון בן מרים הי"ו ובני ביתו

ה"ב). ולדבריהם אפשר לומר שבאים הפסוקים להשמיע לנו, שפיקוח נפש של חולה דוחה את השבת, ואינו רשאי למות ולא לעבור על חילול שבת.

רחמים וחסד ושלום

ז. כתב הרמב"ם (פ"ב מהל' שבת ה' א-ג) בזו הלשון: דחוויה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות... וכשעושים דברים האלו אין עושים אותם לא על ידי נכרים ולא על ידי קטנים... כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם... ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהם אומר הנביא יחזקאל (כ. כה) "וְגַם אֲנִי נִתְּתִי לָהֶם חֻקִּים לֹא טוֹבִים וְקִשְׁפֹּטִים לֹא יִחְיֶי פִּהֶם". ע"כ.

חילול שבת על ידי קטן

ח. עוד כתב הרמב"ם בפירושו המשניות (פ"ח דשבת מ"ג), העיקר אצלנו כי חולה שיש בו סכנה מחללים עליו את השבת, ואין עושים חילול שבת לא על ידי קטנים ולא נכרים, ולא עם הארץ, כדי שלא ינהגו עצמם בחילול שבת ויקל עליהם, כי לא ידעו שזה החילול לא התירו לעשותו אלא מפני הצורך הגדול וההכרח, אבל עושים אותו גדולי ישראל. ע"כ. ומבואר בדבריו שלא מחללים שבת לצורך פיקוח נפש על ידי קטנים, שלא יבואו לזלזל בקדושת השבת, אבל פשוט שאם אין שם מי שיציל את הנפש חוץ מהקטן, בודאי שגם הוא יחלל שבת לצורך פיקוח נפש.

אכילה ביום הכיפורים לחולה

ט. אחר שראינו מהי חומרת פיקוח נפש, שדוחה את כל התורה כולה, נבין שחולה שהרופא אומר לו שיש סכנה אם יתענה, חייב לשמוע לרופא, ואסור לו להחמיר על עצמו. וכפי שהזכרנו בשיעור במוצאי שבת פרשת כי תבוא (ראה גיליון "השיעור השבועי" מס' 363 אות יב) את דברי הרמב"ן (תורת האדם דף י"א ע"ב, ובמלחמות סנהדרין עד ע"ב), שאין שום מדת חסידות לחולה שיש בו סכנה להחמיר על עצמו, שלא יחללו עליו שבת או יום הכפורים, והמונע עצמו מלהתרפא במקום סכנה הרי זה מתחייב בנפשו, שנאמר (בראשית ט, ה) "וְאֵיךְ אֶת דְּקֻמְךָ לְנַפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ". וכן כתבו רבינו יונה (איסור והיתר כלל ס דין ח) ובשו"ת הרדב"ז (ח"ג ס' תמיד וח"ד ס' סז). וכתב בספר חובת הלבבות (שער הבטחון שער ד), שאסור לסמוך על הנס בזה, שמא אינו ראוי לכך ונמצא מתחייב בנפשו, ואפילו אם עושים לו נס, מנכים לו מזכויותיו (שבת לב).

אסור לו להחמיר

י. אמנם האבן עזרא (שמות כא, טז) כתב, שאין ללכת לרופא אלא בחולי חיצוני, כמו מכות ופצעים, שישמו לו משחות, אבל בחולי פנימי יסמוך על הקב"ה ולא ילך לרופאים. וכן נראה לכאורה מדברי הרמב"ן (פרשת בחקותי כו, יא), שכתב: כי ברצות ה' דרכי איש, אין לו עסק ברופאים, ושכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, שלא היו דורשים ברופאים אלא בנביאים, וזה היה עונו של אסא, שנאמר עליו (ד"ה ב' טז, יב): "וְגַם פָּחַלְוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת ה' פִּי בְרַפְאִים". והגאון רבי שלמה קלוגר (בשו"ת האלף לך שלמה ח"א"ח סימן תנא) ובשו"ת אבני נזר (ח"ח"מ ס' קצג) סמכו על דבריהם, וכתבו שהבוטח בה' יכול להחמיר על עצמו במקום חשש סכנה. אולם מרן בשו"ת יביע אומר ח"ד (ח"ח"מ ס' ו אות ד) ובשו"ת יחווה דעת ח"א (ס' סא) הביא דבריהם, וכתב שבמחילת כבוד תורתם דבריהם תמוהים, שהרי מבואר מדברי הראשונים הנ"ל ומכלל הרמב"ן עצמו שבמקום סכנה גם בחולי פנימי אסור לחולה להחמיר על עצמו, אלא חייב להשתדל לעשות הכל על מנת להבריאו. וכבר הארכנו בשיעור במוצאי שבת פרשת כי תבוא (גיליון "השיעור השבועי" מס' 363 אות ח-ג), שאין לשמוע לדברי האבן עזרא בדברים שחלק על התלמוד והפוסקים. לכן להלכה ולמעשה, חולה שיש בו סכנה אסור לו להחמיר על עצמו ולהתענות ביום הכיפורים, אלא חייב לאכול.

וחיי עולם נטע בתוכנו

יא. לפני מעל חמישים שנה, כשמרן זצ"ל כיהן כרב ראשי לתל אביב, היה לוקח אותנו בערב כיפור מבית חולים לבית חולים, והיה פונה להנהלה ומבקש שיפנו אותנו לחולים שיש בהם סכנה, והיה רואה חולים או זקנים עם זקן ופיאות שהם מאושפזים בגדר חולה שיש בו סכנה ואינם רוצים לאכול ביום כיפור, ואומרים: איך נאכל, שמונים שנה צמנו ביום כיפור, עכשיו בשנתנו האחרונה נאכל?! ומרן היה הולך ומשפיע עליהם במתק לשון, התורה שלנו היא תורת חיים, דרכיה דרכי נועם, כשאתם אוכלים אתם מקיימים מצווה, וחי

בהם" ולא שימות בהם, והיה משכנע אותם לאכול ביום כיפור, וכך נהג לעשות במשך כמה שנים (השה"ש תשע"ט וילך אות כו).

קידוש לאוכל בכיפור

יב. חולה האוכל ביום הכיפורים אינו מקדש על הכוס, ואף בשנה שיום הכיפורים חל בשבת, וכן כתב המגן אברהם (סימן תריח ס"ק י), והוסיף שאם יקדש יש לו לחוש לאיסור ברכה לבטלה, שהרי יוצא ידי חובת קידוש היום בתפלה של ליל יום הכיפורים, וגם חכמים לא תיקנו קידוש על היין כמו בכל שבת.

ברכה על אכילת איסור

יג. חולה האוכל ביום הכיפורים מברך ברכות הנהנין לפני האכילה ולאחריה. ואמנם לגבי רשע האוכל מאכל של איסור, די לו שעבר על עוון זה, ולא יעבור על עוון נוסף לברך על איסור, וכדברי הגמרא במסכת בבא קמא (צד.), הרי שגזל חטים מחברו, ועשה מהם עיסה ויברך על הפרשת חלה, אין זה מברך אלא מנאץ, ועליו נאמר (תהלים י, א) "וּבְצַעַץ בִּרְךָ נֶאֱחַץ ה'", ויקבל עונש גם על הברכה. וכעין מה שאומרת הגמרא (סוכה לב) בענין מצוה הבאה בעבירה, שאמר הקדוש ברוך הוא (ישעיהו סא, ח) "כִּי אֲנִי ה' אֱהָב מְשַׁפֵּט שִׁנְא גִזְל בְּעוֹלָה", אפילו בהבאת קרבן עולה אני שונא אם בא מגזל. והנה הרמב"ם (פ"א מהל' הלכות ברכות ה"ט) למד שגם האוכל מאכל של איסור, בין בזדון בין בשגגה, אינו מברך עליו לא בתחילה ולא בסוף. ואמנם הראב"ד כתב על דברי הרמב"ם "טעה בזה טעות גדולה", ולדעתו גם האוכל דבר איסור צריך לברך, ואם יאכל בלי ברכה, יעבור גם על אכילת איסור, וגם על איסור הנאה מהעולם הזה בלא ברכה (ברכות לה.).

הלכה כדעת הרמב"ם

יד. רוב הראשונים סוברים כדעת הרמב"ם, שאין לברך על אכילת איסור כלל, ואפילו אכל ושבע לא יברך ברכת המזון שהיא מן התורה, כיון שחכמים הפקיעו את חיובו לברך (ע"י רמב"ם פ"ו מהל' חמין ומצה ה"ז). וכך כתבו הרא"ה (ברכות מה.), הריטב"א בהלכות ברכות (פ"ה ה"ב), הרי"א? (ברכות פ"ז ה"ב אות א), ספר המאורות והמאירי (ברכות מזו), רבינו מנוח (שם), שבלי הלכת (ס"ס קנא), ספר הפרדס (שער י עמ' קנא), ספר הבתים (הל' ברכות שער א ס"א ט), רבינו ירוחם (נתיב טו סוף ח"א) בשם הרמ"ה, אהל מועד (שער הברכות נתיב ח"ז), ועוד. וכן פסק מרן השלחן ערוך (ס' קצו סעיף א).

אוכל בהיתר

טו. ברם כל זה מדובר לגבי רשע שיצרו גובר עליו ואוכל מאכל של איסור, שאין לו לברך עליו, אבל יש לדון מה יהיה הדין בחולה שאוכל דבר איסור על פי ציוויו של הרופא, האם כיון שאוכל בהיתר צריך לברך, או שמא כיון שסוף סוף מכניס לגופו דבר איסור לא יברך. מרן השלחן ערוך (ס' קצו ס"ב, ס"ד רד ס"ט) כתב שהאוכל דבר איסור במקום סכנה, יברך עליו, שהרי אוכל בהיתר. ואף שיש הפוסקים כדעת מרן, אבל יש חולקים, ולהלכה אנחנו אומרים סב"ל - ספק ברכות להקל - נגד מרן, ולכן אפילו במקום סכנה לא יברך על מאכל של איסור (ילקו"י ברכות עמ' שפא).

ברכות הנהנין לאוכל בכיפור

טז. ואולם חולה האוכל ביום הכיפורים מברך על אכילתו, ואינו דומה לחולה האוכל מאכל של איסור, שהרי האוכל דבר איסור, כיון שאוכל מאכל האסור בחפצא, לא יברך עליו, מה שאין כן הנצרך לאכול ביום הכיפורים, שמאכלו מותר מצד עצמו, ורק השעה היא שאוסרת עליו לאכול, באופן זה יש לו לברך על אכילתו. וכן כתב הב"ח (ס"י רד). וכבר התוספות (שבת יב: ד"ה רבי נתן, וז"ל וז"ל ד"ה השתא) חילקו בין איסור שהשעה גורמת, לאיסור חפצא. עיי' שם.

חולה האוכל לחם

יז. חולה שאוכל לחם ביום הכיפורים צריך ליטול ידיו, ונוטל את כל היד עד הזרוע, כשאר ימות השנה, כיון שלדעת ראשונים רבים צריך ליטול ידים לפת עד הזרוע, והרי זו רחיצה של מצוה. ולא יברך על הנטילה, כיון שאוכל לשיעורים, ככותבת הגסה - כ-35 גרם - כל כעשר דקות, ואינו אוכל כביצה - 54 גרם - תוך כדי שיעור אכילת פרס. וכאמור שיש לו לברך על אכילתו, על כן לפני שטועם מהלחם יברך "המוציא", וכשמסיים לאכול יברך ברכת המזון, ויאמר "יעלה ויבוא", ויזכיר: "ביום הכיפורים הזה ביום סליחת העוון הזה". והטעם בזה, כיון שאוכל בהיתר, בשבילו הרי זה כשאר ימים טובים שאומר בהם "יעלה ויבוא".

"יעלה ויבוא" בכיפור

יה. אמנם בשבולי הלקט (ס"ה ש"ב) כתב, שלא מזכירים "יעלה ויבוא" ביום הכיפורים, שלא מצינו הזכרה בברכת המזון אלא במקום שיש מצוה באכילתו. והביאו הגאון רבי יצחק טייב - מחכמי תוניס - בספרו חוקת הפסח (דף קטו ע"ב). אבל באמת שגם כאן יש מצוה באכילתו, שנאמר (דברים ד, טו) וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיכֶם, ונאמר (ויקרא יח, ה) וְיָחִי בְּהֶם. וכן כתב מהר"ם מרוטנבורג (בתשובה דפוס פראג ס"א ע"א), וכן הוא בספר התשב"ץ (ס"ה תקסח), וכן כתב הטור (ס"ה תריח) בשם אביו הרא"ש. וכן פסק מרן השלחן ערוך (שם סעיף י), שחולה האוכל ביום הכיפורים, אומר "יעלה ויבוא" בברכת המזון. וכן כתבו האחרונים, ומהם הגאון רבי זלמן בשלחן ערוך שלו (ס"ה תריח אות יז), היעב"ץ בסידורו (עמ"ס תסח), החיי אדם (כלל קמה אות לב), המטה אפרים (ס"ה תריח אות יז), המאמר מרדכי (שם אות ז) ועוד. גם בשו"ת גור אריה יהודה (ס"ה קא) קיים דברי מרן על פי דברי הגמרא (שבת כד.), שכל שיש בו קרבן מוסף צריך להזכיר מעין המאורע.

אכילת דבר מר

יט. יש כמה אחרוני זמנינו שחידשו, שהחולה צריך לערב באוכל או בשתיה דבר מר, ועל ידי שייאכל שלא כדרך הנאתו ירד דרגה לדרבנן. אולם להלכה כיון שהותר לו לאכול ולשתות, ראשי לאכול כהרגלו, ולא צריך לאכול דברים מרים ולסגף את עצמו. ומה דקיימא לן (יומא פג.) שמאכילים אותו הקל הקל תחלה, זהו רק מדרבנן, אבל מהתורה אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, וכמו שכתב הגאון המבי"ט - רבי משה בן יוסף טראני - בקרית ספר (פ"ד מהל' מאכלות אסורות). וכיוצא בזה כתב בספר נחל איתן (פ"ב מהל' שבת ה"א, דכ"ז ע"א), שגם הרמב"ם סובר שפיקוח נפש מן התורה הותרה לגמרי אצל שבת, ומה שכתב שהיא דחוויה היינו רק מדרבנן. גם הרב המגיד (פ"ב מהל' שבת ה"א) כתב בדעת הרמב"ם, שדוקא לגבי יולדת בשבת, אמרו חכמים (שבת קכח.) שכל מה שאפשר לעשות בשנינו עושים, כי יולדת זה דבר טבעי, ואין אחת מאלף מתה מחמת לידה, אבל חולה שיש בו סכנה מותר לחלל עליו שבת ולא צריך לעשות פעולות בשנינו כלל, כי השבת הותרה מפני פיקוח נפש, וכלפי החולה הרי היא כיום חול לכל דבר. ואם כך הוא הדין לגבי אכילה ביום הכיפורים, שאינו צריך לשנות.

אכילה שלא כדרך

כ. וכן כתב הגאון מטשעביץ בשו"ת דובב מישרים ח"ג (ס"ה פח), שחולה שיש בו סכנה אוכל ביום הכיפורים כהרגלו, ולא יסגף עצמו ויאכל שלא כדרך אכילה, פן יבא לידי סכנה. וכן כתב מההרש"ם (ה"א ס"ה קכג), שאין לסגף החולה ביום הכיפורים לזונו על ידי חוקן דרך המעיים, שזהו בכלל עינוי נפש, ויוכל לבא לידי סכנה. וכן כתב בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק לט סעיף ל), חולה שיש בו סכנה שהותר לו לאכול ביום הכיפורים, אל יסגף עצמו בהזנה מלאכותית, כגון אינפוזיה וכיוצא בזה, אלא יאכל אכילה רגילה, או בפחות פחות מכשיעור. וכן כתב בשו"ת ציץ אליעזר ח"י (ס"ה כה פ"א, עמ"ס קנה) על פי דברי הרופאים, שיש לחולה להתאמץ ולאכול אכילה טבעית, ולא יאכילוהו דרך הזנה מלאכותית, כי יש מרחק רב בהשגת התועלת הדרושה לגוף, בין אכילה טבעית דרך הפה והגרון, להזנה מלאכותית. ופוק חזי מאי עמא דבר'. ולפי זה חולה שאוכל ושותה ביום הכיפורים, יאכל את המאכלים כהרגלו בכל השנה, ישתה מרק עם מלח ותבלין, וכן ישתה קפה עם חלב או סוכר, ואינו צריך לשנות מהרגלו כלל.

הנאת גרונו או הנאת מעיו

כא. במשנה יומא (ע"ג) שנינו, יום הכיפורים אסור באכילה, ובשתיה, וברחיצה, ובסיכה, ובנעילת הסנדל, ובתשמיש המטה. ויש לחקור בגדר האיסור לאכול ביום הכיפורים, האם הנאת גרונו נאסרה, או הנאת מעיו נאסרה. ויש בזה כמה נפקא מינה. נפקא מינה אחת, במי שאכל והקיא מיד, שהנאת גרון יש כאן אבל לא הנאת מעיו. נפקא מינה שנייה, אם מותר להתחבר לאינפוזיה בערב יום הכיפורים, או לאכול דרך זונדה, שבאופן זה יש הנאת מעיו אבל לא הנאת גרונו. נפקא מינה שלישית, אם יש חיוב כרת על שתיית מים, שהרי מים אין בהם דבר המזין, אלא רק מועילים לסלק את הצמא וכדומה, ולכאורה שתיית מים אינה נחשבת הנאת מעיו אלא רק הנאת גרונו. ואם האיסור הוא בהנאת מעיו, אמנם למעשה אסור לשתות מים, אבל אם שתה לא עבר על איסור כרת, מה שאין כן אם נאמר שהאיסור בהנאת גרונו, גם בשתיית מים עובר על כרת. נפקא מינה רביעית, בחולה שהוצרך לשתות ביום הכיפורים, האם האיסור הוא בהנאת גרונו וגם במים צריך שישתה לשיעורים כדי להינצל

מאיסור כרת, או שהאיסור הוא בהנאת מעיו ומטעם זה במים אין איסור כרת ולא צריך לשתות לשיעורים.

מחלוקת אחרונים

כב. בחקירה זו נחלקו האחרונים, החתם סופר (או"ח סימן קכז) סבר שהאיסור הוא בהנאת מעיו, אבל על הנאת גרונו לבד אינו מתחייב, כיון שאיסור אכילה של יום הכיפורים תלוי במה שדעתו של האדם מתיישבת על ידי האכילה, כמבואר ביומא (פ"א), וזה דוקא בהנאת מעיו. וכן כתב המנחת חינוך (מצוה שיג אות ב ד"ה והנה). אבל האור שמח (פ"ב מהל' שביבת העשור ה"ד) הוכיח שהעיקר תלוי בהנאת גרונו, וכבר כשבלע דרך גרונו מתחייב, ושכן משמע מהמשנה בכריתות (יג.). וכמה אחרונים דימו את איסור האכילה ביום הכיפורים, לאכילת מאכלות אסורות, שכל האיסור הוא דרך הגרון, וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ד מהל' מאכ"א ה"ג). ולגבי שתיית מים יש לומר, שאף למי שאומר שהאיסור הוא בהנאת מעיו, אפשר שכל זה נכון לשאר מאכלים, אבל במים שהדרך היא בהנאת גרונו בלבד, הולכים אחר הנאת גרונו, וכולם מודים שצריך לשתות לשיעורים. והמהרש"ם (שם) והאחיעזר (ח"ג ס"ה ס"א) כתבו בפשטות, שגם לדעת החתם סופר, כל איסור הנאת מעיו הוא דרך הנאת גרונו, אבל כשמכניסים לגופו תזונה דרך חוקן, אין זה דרך אכילה כלל, ואין בזה איסור ביום הכיפורים.

כדור קלי צום

כג. יש לחקור עוד, האם יש ענין להרגיש את צער העינוי בצום יום הכיפורים, או לא. נפקא מינה, האם מותר לקחת כדור 'קלי צום' וכדומה, על מנת להקל מעליו את צער התענית. וכבר דן בזה השדי חמד (מע"י יוה"כ פ"ה א אות יח), וכתב שיש לחקור במה שנוהגים כמה אנשים להתחכם ולעשות סגולות שונות בערב יום הכיפורים לבל ירגישו התענית. והנה בגמרא יומא (עד:) תנו רבנן, "תענו את נפשתיכם", יכול ישב בחמה או בציונה כדי שיצטער, תלמוד לומר "יכול מלאכה לא תעשו", מה מלאכה שיש ואל תעשה, אף עינוי נפש שיש ואל תעשה. ופירש רש"י, שהעינוי הוא כמבואר במשנה שם שלא יאכל ולא ישתה ולא ירחץ. ועוד דרשה הגמרא שם מהפסוק (ויקרא כג, ל) וְהָאֵבֶדְתֶּי אֶת הַנֶּפֶשׁ הַיָּאֵר, עינוי שהוא אבידת הנפש, ואיזהו עינוי שאבידת הנפש תלויה בו, זה עינוי אכילה ושתייה. דבי רבי ישמעאל תנא, נאמר כאן עינוי, ונאמר להלן (דברים ה"ג) וְיַעֲבֹד וְיַעֲבֹדָהּ, מה להלן עינוי רעבון, אף כאן עינוי רעבון.

אין ענין לסבול

כד. וכן בגמרא יומא (פ"א) אמרו, תני רבי חייה מדפתי, וְעֵינֵיכֶם אֶת נַפְשֵׁיכֶם בְּתַשְׁעָה לַחֹדֶשׁ (ויקרא כג, לב), וכי בתשעה מתענים והלא בעשרה מתענים, אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי. ופירש רש"י, התקן עצמך בתשעה שתוכל להתענות בעשרה. וכתב רש"י במסכת ראש השנה (ט), שכיון שאכילה ושתיה בערב יום הכיפורים נקרא עינוי, ככל שירבה באכילה ושתיה עדיף יותר. וכתב הרא"ש ביומא (פרק יוה"כ פ"ה ס"ב), הכינו עצמכם בתשעה לחודש להתחזק באכילה ושתיה כדי שתוכלו להתענות בעשירי, להראות חיבתו של המקום ברוך הוא לישראל, כאדם שיש לו ילד שעשועים וגזר עליו להתענות יום אחד, וציוה להאכילו ולהשקותו ערב יום התענית כדי שיוכל לסבול את התענית. וכן כתב הטור (ס"ה תרד). נמצינו למדים שלא ציוה התורה לענות נפשו בפועל ובקום ועשה, אלא רק שינהג בחמשת העינויים בלבד, ומכללם אכילה ושתיה, וממילא משמע שיכול לעשות אמצעים בערב יום הכיפורים כדי שלא להצטער מהתענית, הן על ידי אכילה ושתיה, והן על ידי שיטול כדור למנוע ממנו קושי התענית. וכן כתב בשו"ת חלקת יעקב ח"ב (ס"ה נח), שפשוט שמותר לקחת כדור להקלת הצום, שהרי זה דומה כמשל למי שאוכל הרבה עד סמוך לשקיעת החמה בערב יום הכיפורים, שלוקח זמן רב למאכל עד שמתעכל, ובינתיים אינו מרגיש רעבון.

טבילה במקוה בערב כיפור

כה. בפסקי הרא"ש (פ"ח דיומא סימן כד) כתב שנהגו לטבול במקוה בערב יום הכיפורים, להדמות למלאכי השרת, וכמובא בפרקי דרבי אליעזר (פרק מו) מה מלאכי השרת נקיים מכל חטא, אף ישראל נקיים ביום הכיפורים. והביא בשם רב סעדיה גאון, שיש לברך בשם ומלכות 'אשר קדשנו במצוותיו וציונו על הטבילה'. וכתב עליו הרא"ש, ואין דבריו נראים בזה, שלא מצינו בש"ס רמז לטבילה זו, ואין לה יסוד נביאים ולא מנהג נביאים, ולא עדיפה מחביטת ערבה בהושענא רבה, שאמרו עליה 'חביט חביט ולא בריך' (סוכה מ"ד), כי היא 'מנהג' נביאים ולא 'יסוד' נביאים, ואנחנו לא מברכים על מנהג. ואם רב סעדיה גאון

סמוך על מה שאמרו בגמרא (ראש השנה טו:) חייב אדם לטהר עצמו ברגל. וגם יום כיפור דינו כרגל. הלא בזמננו לא שייך להיטהר מכל הטומאות, שהרי אין לנו אפר פרה אדומה וכולם טמאי מתים, ולא נוהגים בידינו טהרות.

טבילה בערב כפור לאבל תוך שבעה

כו. הבית יוסף (ס"ח תר) הביא בשם התשב"ץ שהתיר לאבל תוך שבעה לרחוץ בערב כפור, ותמה על זה שהרי טבילה זו היא מנהג בלבד. מבואר מדברי הבית יוסף, שהטבילה בערב כפור אינה חובה אלא מנהג בעלמא. למעשה, אנחנו מתירים לאבל לרחוץ ולטבול סמוך לשקיעה, ולהחליף את הבגדים, וללבוש נעלים של יום הכפורים, וללכת לבית הכנסת, שהרי הרגל מבטל שבעה. ואמנם בשאר הרגלים לא מתירים לו לקום מוקדם ולהתרחץ, אלא רק סמוך לחשיכה הולך לחדר ומחליף את הבגדים, אבל לא יכול להתרחץ אלא רק בלילה, כי לפי ההלכה מותר להתרחץ ביום טוב במים חמים שהוחמו מערב יום טוב. אבל ביום כיפור מאחר שאסור להתרחץ בלילה, מתירים לו לקום כשעה לפני השקיעה, להתרחץ ולהחליף בגדים [א.ה. ע' בחזון עובדיה אבלות ח"ג עמ' קיג].

על פי הקבלה

כז. הזוהר הקדוש (פרשת פינחס ד"ד ע"ב) כתב דברי שבח על הטבילה בערב יום כיפור, שיש בזה קבלת הארת היום וקדושת הנפש. ואף מי שלא רגיל לטבול כל השנה, בערב יום הכיפורים יטבול, להשליך הטומאות והמחשבות הזרות. ובספר מגיד מישרים (פרשת נצבים) מובא שהמלאך המגיד הזהיר את מרן הבית יוסף, לטבול בכל יום מעשרת ימי תשובה. ובשו"ת מן השמים של רבי יעקב ממרויש (סימן ה) הזהיר בעיקר את השליחי צבור, שיקפידו על טבילה, וכתב שאם יטהרו שליחי צבור בכל מקום ימהרו ביאת הגואל.

תשעה קבין

כח. מי שקשה לו לטבול במקוה, ישפוך עליו תשעה קבין מים, שהוא שנים עשר וחצי ליטר מים, בין קרים ובין חמים. יש שלוקחים דוקא דלי ושופכים על עצמם, אבל מעיקר הדין יכול לפתוח מעליו את הטוש במקלחת ולהמתין עד שישפך עליו שנים עשר וחצי ליטר מים.

וידוי במקוה

כט. יש שנהגו לומר וידוי בתוך המקוה בערב יום הכפורים, אולם עליהם להזהר פן יזכירו שם שמים, ואפילו ראשם מכוסה אסור, כי לבם רואה את הערוה. ומכל שכן בבית הטבילה של זמנינו שהמים חמים ומעלים זוהמא, ודינו כדין בית הכסא שאסור להזכיר שם "שם שמים", ואפילו לומר וידוי בלי הזכרת ה', כי מאחר שהוא דבר מצוה של קבלת תשובה אין לעשותו במקומות המטונפים. ולכן צריך להזהר שלא להתוודות בבית הטבילה כלל.

מקוה חם

ל. והנה בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ב) מובאר שהיושב בבית הכסא או בבית המרחץ ושומע רעמים, או רואה ברקים מהחלון, אם יכול לצאת מיד ולברך יצא ויברך, ואם לאו לא יברך. והמקואות של ימינו, רגילים לחמם אותם, ויש להם דין בית המרחץ, שאסור להזכיר שם "שם שמים", כמוכח מהגמרא שבת (י.ו). וכן מובאר בכסף משנה (פ"ג מהל' ק"ש ה"ג) בשם רבינו מנוח, שעיקר האיסור בבית המרחץ הוא משום שתשמישו במים חמים, שיש זוהמא והבלא, ורק במקואות שאין תשמישם אלא בצונן ואין בהם זוהמא, מותר. וכן כתבו המאירי (שבת י.י) והרשב"א (בתשובה ח"ו סי' תיח). ואף שהבן איש חי (פר' בא אות ז) כתב, שמותר להרהר בכוננות בשעת הטבילה, כבר העיר על כך בהליכות עולם ח"א (שם), שברור שכוננות לטובל במקוה של מים צוננים, אבל בבית הטבילה שהמים חמים אסור להרהר שם בדברי תורה, וכל שכן לברך שם ברכת הטבילה.

נעלם מעיניהם

לא. כל זה לאפוקי ממה שכתבו בספר אור לציון ח"ב (עמ' נח אות טו) להקל לברך ולומר דברי קדושה בתוך מקוה, בין צונן ובין חם, ונעלמו מהם כל דברי הפוסקים. וכן כתב היעב"ץ במוזר וקציעה (סי' פד), שבמקואות שטובלים שם בחמין פשוט שאסור לברך שם. וכן כתב הפרי מגדים (סי' מה א"א סק"ב), שהמקואות שמחממים אותם, נחשב שיש בהם הבלא וזוהמא, ואסור לברך שם. וכן כתב החתם סופר (או"ח סי' יח וי"ד סי' רז). וכתב מרן זיע"א (ביב"א ח"ט הא"ה סי' קח אות מד): ואינה ה' לידי שו"ת באר מים חיים, כתיבת יד, להגאון רבי יעקב

סופר בעל כף החיים, וראיתי שפסק שבמקואות שלנו שהם חמים ויש בהם הבלא וזוהמא, אסור לנשים לברך שם על הטבילה, אלא יברכו בחוץ. לכן מה שכתבו באור לציון "המנהג פשוט היום הנשים מברכות אף בתוך מקוה חם, ועל כרחק כדברינו". ערב ערבא צריך, ולהלכה אין לנשים לברך על הטבילה בתוך מקוה המים החמים.

אמבטיה פרטית

לב. מה שהתירו ליטול ידיים בבית מרחץ, הוא משום שיש כמה סניפים להקל. דבר אחד, יש הסוברים שאין רוח רעה בבית המרחץ בשעה שלא מתרחץ, ואף שלהלכה היוצא מבית המרחץ אף שלא רחץ, פסק הבן איש חי (פר' תולדות אות יז) שצריך ליטול ידיו פעם אחת, מפני נדנדוד רוח רעה. אבל יש לצרף דעת הסוברים שעל ידי הניגוב שמנגב מחוץ למרחץ, נעקרת הרוח רעה ומסתלקת לגמרי, שהרי כתב מרן החיד"א במחזיק ברכה (סימן ד סק"א), שאין רוח רעה של הלילה סרה בנטילת ידיים שחרית עד לאחר הניגוב. ועוד יש לצרף, שאין האמבטיה דומה למרחץ של רבים, ששם מרובה הזוהמא, ומה שאין כן באמבטיה פרטית שהיא יותר נקיה, והרי זה דומה לבית הכסא דפרסים שמותר לקרות בו. להלכה מותר ליטול ידיו באמבטיה פרטית, אבל לא בבית הכסא, ויברך בחוץ [א.ה. וע"ע בזה ביביע אומר ח"ג (תאו"ח סי' ב) וח"ז (האו"ח סי' כז)].

וידוי בערב כיפור

לג. בערב יום הכיפורים מתפללים מנחה בעוד היום גדול לפני סעודה המפסקת, והיחיד בתפלת שמונה עשרה אחר "היו לרצון", אומר וידוי וכן "על חטא", כמו ביום הכפורים. ובגמרא (זמא פז) תנו רבנן, מצות וידוי ערב יום הכפורים עם חשכה, אבל אמרו חכמים, יתוודה קודם שיאכל וישתה, שמא יתטרף דעתו בסעודה. וכתב הר"ן (ו. ד"ה ת"ר מצות) שהחשש הוא שמא ישתכר בסעודה, ולא יוכל להתוודות בלילה. והרמב"ן (שם) הסביר, שמה שחוזרים ומתוודים גם בלילה, הוא מפני שאולי חטא בסעודה. והרמב"ם (פ"ב מהל' תשובה ה"ו) מפרש, שיתודה קודם שיאכל, פן יחנק בשעת סעודתו קודם שיתודה, וזה מפני שהשטן מקטרט באותה שעה.

מעשה דפלימו

לד. הגמרא בקידושין (נא) מספרת על פלימו, שהיה רגיל לומר בכל יום "גירא בעיניה דשטן" - חץ בעיניך השטן! יום אחד ערב כפור היה, ונדמה לו השטן כעני, וקרא על פתח ביתו, תנו לי לאכול. הוציאו לו לחם. אמר השטן לפלימו, ביום כזה שכולם אוכלים בתוך הבית, אני אשב בחוץ? הכניסו פלימו לבית, והביא לו לחם. אמר לו השטן: כולם יושבים ליד השלחן ואני אשב לבד? הביאוהו והושיבוהו ליד השולחן. היה יושב, והעלה על גופו שחין ואבעבעות, והיה עושה בפניהם דברים מאוסים. אמר לו פלימו: שב כהוגן ואל תמאסנו. אמר השטן: תנו לי כוס לשתות. שתה מהכוס ועשה עצמו כנחנק ומת. יצא קול על פלימו שהרג אדם, ולכן ברח לבית הכסא מחוץ לעיר, כי חשש משוטרי המלך. בא אחריו השטן ואמר לו: מדוע בכל יום התגרית בי? היית צריך לומר: רחמנא יגער בשטן. וכנאמר (זכריה ג, ב) "יָעַר ה' יָפֵךְ הַשָּׁטָן", שאין זו לשון קללה, אלא בקשה מה' שידחה וירחיק את השטן שלא יחטיא. מעשה זה היה בערב כיפור, ומשמע שאז גדול כוחו של השטן יותר מבשאר ימים.

אופן אמירת הוידוי

לה. הוידוי צריך לאומרו מעומד, וישחה בעת הוידוי לאות הכנעה. וכן בכל פעם בתפלות יום הכפורים שחוזר השליח צבור לומר וידוי צריכים הקהל לעמוד ולהתוודות עמו. ומי שהוא חלוש מן התענית, או שהוא זקן, או בעל בשר, יכול להתוודות מעומד על ידי סמיכה. ובשעת הוידוי כשאומר אשמנו בגדנו וכו', יכה באגרופו בנחת כנגד לבו. ולב האדם הוא בערך ארבע אצבעות למטה מן החד השמאלי. ו"על חטא" יאמר גם בסדר תשר"ק, שהוא על פי הקבלה.

הפסק בידוי לענות אמן

לו. באמצע אמירת הוידוי וכן "על חטא", אין לענות אמן של ברכות, אלא עונים רק על קדיש וקדושה, וכדין ההפסק בקריאת שמע וברכותיה. וכן כתבו בזכרונות אליהו (עמ' יד) ובמשנה ברורה (ר"ס קלא). ואף שהכף החיים (סק"ב) התיר לענות גם אמן של ברכות, נראה ששב ואל תעשה עדיף, כי אפילו בקדיש וקדושה יש אומרים שאינו אלא רשות להפסיק ולענות אמן, אבל אין זו חובה, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה.